

ג' ימים לפני יום אידם - המשך

ישראל וח"ל. לדעת הירושלמי, בדקו בח"ל ומצאו ששם מתעסקים בהכנות ליום אידם במשך יום אחד בלבד, לעומת ארץ ישראל שהכנות ארכו שלושה ימים. נחום המדי חי בדור החורבן והיה מדייני גזירות בירושלים, וכמו שמשמע בשמו הוא גר במדי. ההסבר של הירושלמי הינו מאוד מציאותי, ונראה שהוא משקף הבדל בהלכה שבין ארץ ישראל וח"ל (כך משמע גם בדברי הבבלי בדף ז:).

נראה כי ניתן להעלות שני הסברים נוספים בחילוק שבין נחום המדי ודברי המשנה:

(א) דברי נחום המדי מבטאים את ההלכה/הגזירה הקדומה. בשלב ראשון נגזרה גזירה על יום אחד לפני המועד, ולאחר מכן הרחיבו את האיסור למשך שלושה ימים.

(ב) לגזור בחוצה לארץ גזירה על שלושה ימים של איסור מסחר, היא כעין גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה. בארץ ישראל שיש אפשרות מסחר עם יהודים ניתן לגזור על הקשרים עם הגויים, לעומת זאת, בח"ל שהסביבה בעיקרה היא של גויים גזירה זו בעייתית הרבה יותר.

ראיה להסבר השני ניתן להביא מתוך שיטת שמואל הדומה מאוד לשיטת נחום המדי:

"אמר שמואל: בגולה אין אסור אלא יום אידם" (י:).

בשיטת רש"י אנו מוצאים מספר הסברים מדוע שמואל מחלק בין ארץ ישראל לגולה. בדף ז כותב רש"י:

"בגולה - אין העובדי כוכבים אדוקין כל כך בעבודת כוכבים כדאמרין (חולין יג) עובדי כוכבים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודת כוכבים ניהו כו' ועוד דמסתפינן מינייהו'.

הסברו של רש"י דומה לטיעון שראינו בתלמוד הירושלמי- אמת האדיקות הדתית של הגויים מחוץ לארץ ישראל הינה קטנה. כפי שנראה בהמשך, ראשוני אשכנז פיתחו עקרון זה להיתר כללי יותר בהלכות הקשורות לקשר עם הגויים.

שיטת שמואל מובאת גם בהמשך, ושם אנו מוצאים שני טעמים אחרים בדברי רש"י:

"בגולה- אין אנו יכולים להעמיד עצמנו מלישא וליתן עמהם שביניהם אנו יושבין ופרנסתנו מהן ועוד משום יראה" (יא).

אם כן, מצינו שלושה טעמים שונים בדברי רש"י לדברי שמואל. מעניין לראות כי אנו מוצאים את שלושת

פתיחה

בשיעור הקודם עסקנו בגזירת חכמים שלא לקנות מהגוי ביום אידו וסמוך ליום אידו. ראינו את הטעמים השונים לאיסור זה לאור דברי הגמרא בדף ו. בשיעור הבא נעסוק בעז"ה בשינוי בפסיקת ההלכה שחל אצל בעלי התוספות, ונראה כיצד התפתחה ההלכה בנושא זה. השבוע נמשיך לעיין בגזירה המופיעה בדברי התנאים והאמוראים, ונבחן מהו זמן האיסור לפני יום אידם, וכן מהם גדרי הדין לאור טעם הגזירה.

בין ארץ ישראל לחו"ל

א. לפני אידיהן של עובדי כוכבים ומזלות שלשה ימים אסור לשאת ולתת עמהן להשאילן ולשאול מהן להלוותן וללוות מהן לפורען ולפרוע מהן...
ב. רבי ישמעאל אומר: שלשה ימים לפנייהם ושלשה ימים לאחריהם אסור, וחכמים אומרים לפני אידיהן אסור לאחר אידיהן מותר" (משנה פ"א).

במשנה א מופיע האיסור לשאת ולתת עם הגויים שלושה ימים לפני יום אידם, ובמשנה ב אנו מוצאים מחלוקת האם האיסור הוא רק לפני המועד או גם לאחריו. בכל מקרה פרק הזמן שמופיע במשניות הוא של שלושה ימים, ואין הבדלים בין הימים שלפני המועד ובין יום המועד עצמו. בתוספתא אנו מוצאים גישות נוספות:

"נחום המדי אומר: יום אחד בגליות לפני עידיהן אסור. במה דברים אמורים? באידין הקבועין אבל באידין שאינן קבועין אין אסור אלא אותו יום בלבד...

לא ישא אדם ויתן עם הגוי ביום אידו ולא יקל עמו את ראשו ולא ישאל בשלומן במקום שמתחשב מצאו לפי דרכו שואל בשלומו בכבוד ראש" (תוספתא א, א-ב).

בדברי התוספתא אנו מוצאים שתי תוספות על דברי המשנה:

1. שיטת נחום המדי המקצרת את הימים האסורים ליום אחד לפני יום אידם.
2. הבדל בין יום המועד עצמו ובין הימים שקודמים אליו. ההבדלים נוגעים לאיסורים שיש בימים אלו, וכנראה גם לטעם האיסור- האם מדובר על קנס והרחקה או שמא מסייע ממש לעבודה זרה.

גם בירושלמי (פ"א ה"א) מובאים דברי נחום המדי, ושם מגיע התלמוד למסקנה כי קיים הבדל מציאותי בין ארץ

חברייא סוברים שיש מושג שנקרא בריה דמועדא. אנו קוראים ליום שלאחר המועד אסרו חג, ומשמעותו כעין תוספת של יום שהוא ילד של המועד. לפי שיטתם ג' הימים שלאחר המועד נחשבים בדיוק כמו המועד עצמו, ולכן יש איסור משא ומתן. כנראה המציאות הייתה שנשאר הרבה אוכל מכל ההכנות שעשו למועד וממילא החגיגות והאירועים של המועד היו כל השבוע שמסביב למועד.

הרב תמר (עלי תמר על אתר) מסביר מושג זה בדרך שונה במקצת. לפירושו יש בכך משום כבוד המועד, ואורו נאצל על יום נוסף. עקרון דומה קיים בירושלמי בתענית (פ"ד ה"ג) שם נאמר שאנשי משמר לא היו מתענים בערב שבת ולא במוצאי שבת משום כבוד השבת². ניתן לראות תופעות דומות גם בימינו במועדים כמו יום העצמאות או יום ירושלים שהטכסים והאירועים חלים במשך כל השבוע.

רבי בא חולק על שיטתם של חבריא וסובר שהימים שלאחר המועד אינם חלק מהמועד עצמו. הסיבה שימים אלו נאסרו, נובעת מהמטרה להעציב את הגוי ביום אידו ולא לאחר המועד. מכיוון שהגוי יודע שגם בימים הבאים לא יקנו ממנו, זה גורם לו מורת רוח ביום אידו. הנפק"מ שהירושלמי מציע הינה קניית דבר שאינו מתקיים בימים אלו: רבי בא - מותר הואיל ולא גורם לשמחה, חברייא - אסור כמו ביום אידם.

הירושלמי מביא ראייה לשיטת חברייא, ומביא ראייה מהתנ"ך שיש יום שנקרא אסרו חג:

"אמר רבי יודן קרייא מסייע למה דאמרי חברייא: 'וביום עשרים וארבעה לחדש השביעי נאספו בני ישראל בצום ובכי ובשקים ואדמה עליהם'. ולמה לא אמר בעשרים ושלושה? משום בריה דמועדא".

בנוסף למקור זה שהירושלמי מביא, ניתן להביא ראייה נוספת לקיום מושג זה, וכן לתפיסה ששלושת הימים לפני המועד נחשבים כחלק מהמועד, מספר מקבים. בספר מקבים א (י, כה-מה) אנו מוצאים נאום של המלך דמטריוס שנאמר לעם היהודים וליונתן. בנאום זה הוא מציע להם הצעה לעשות הסכם שלום ובה הוא מפרט את ההטבות שהוא עומד להעניק להם. בתוך דבריו הוא אומר:

"וכל החגים והשבתות וראשי החדשים וימי המועדים **ושלושה ימים לפני החג ושלושה ימים אחר החג** יהיו כולם ימי חפש והנחה לכל היהודים אשר במלכותי" (לד).

הטעמים האלו אצל חכמי אשכנז כסדרה של טיעונים בסוגיות בראשית מסכת עבודה זרה. בשיעור הבא נעסוק בדברי תוספות בראשית הפרק, אך כעת נביא רק את מקור דבריהם בתשובת רבינו גרשום. בתשובה זו אנו מוצאים התייחסות לשאלה האם יש ליזהר שלא למכור לגויים בגדים שישמשו לע"ז ביום אידם:

"לרבינו גרשום זצ"ל, וששאלתם שהורה לכם החבר שלא להלוות על בגדי הכומרין שמזמרין בהם לפני ע"ז ואומרים שהן משמשי ע"ז ואסורין... אמנם כי כן מפורש במסכת ע"ז, אבל בישראל נהגו לישא וליתן באידיהן של גוים ואין לנו לאסור עליהן. **מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, לפי שפרנסתם תלויה בסחורתם ורוב ימות השנה יום אידם הם...** והא חזינן דאיכא, אימא אין רוב אומות מינין, סבר לה כי הא דאמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן גויים שבחוצה לארץ לאו עובדי ע"ז אלא מנהג אבותיהם בידיהם. ואנן בחוצה לארץ, וכיון דאין עובדין ע"ז אין לנו לאסור שלא לישא וליתן ביום אידם..." (סימן כ"א).

רבינו גרשום מזכיר את שני הטעמים שראינו ברש"י כהסבר לשיטת שמואל¹. רבינו גרשום אינו מסביר בתשובה שזו שיטת שמואל, אך רש"י מבין זאת גם בשיטת האמורא שמואל.

אסרו חג ליום אידם!?

בתחילת השיעור ציטטנו את המשנה השנייה במסכת, המביאה מחלוקת בין רבי ישמעאל וחכמים. שיטת רבי ישמעאל היא שגם בשלושת הימים לאחר יום אידם יש איסור משא ומתן עם הגויים, ואילו לדעת חכמים האיסור נאמר רק על הזמן שלפני המועד. יתכן והתנאים נחלקו בהבנת המשנה הראשונה של המסכת, בה נאמר כי לפני אידיהן של גויים אסור לשאת ולתת במשך ג' ימים. התנאים נחלקו בשאלה האם המילה 'לפני' מתפרשת כ'סמוך' או כלשון המקובלת בימינו - 'לפני'.

בהקשר זה, מצינו מחלוקת אמוראים בירושלמי בטעמו של רבי ישמעאל שאוסר על משא ומתן גם לאחר המועד:

"חברייא אמרי טעמא דר' ישמעאל משום בריה דמועדא. אמר רבי בא כיון שהוא יודע שאסור לך לישא וליתן עמו הוא ממעט בשמחת אידו. מה מפקה מביניהון? למכור לו דברים שאינן מתקיימין - על דעת חבריא אסור, על דעת רבי בא מותר" (פ"א ה"א).

2 הרב תמר מאריך בפירושו ומביא מקורות רבים שנפסקו להלכה בהם אנו מוצאים את התוקף והמשמעות של יום אסרו חג. כאשר העיקרון המופיע בירושלמי כלפי ימי אידם של הגויים קיים גם ביהדות.

1 המאירי (ו): מאריך להסביר בדברי שמואל את הטעם של יראה - הטעם השלישי המופיע ברש"י.

מדברי התוספתא משמע כי משא ומתן עם גוי ביום אידו איננו קנס, אלא יש בה אבק עבודת כוכבים משום שהיא גרמה לגוי להודות לאלוהיו. נפק"מ אפשרית לחקירה זו היא השאלה האם לדעת רבי יוחנן (או אם נשא ונתן ביום אידם ממש שאז לכו"ע אסור) הסחורה נאסרה על כולם או רק על מי שנשא ונתן. אם מדובר בקנס אז הסחורה נאסרה רק על הקונה, אך אם יש חשש עבודה זרה בסחורה אז היא אסורה לכל. כשיטת התוספתא משמע בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (א,ב) שכתב: "וכל מה שנשא ונתן עמהם ביום אידם אסור, כלומר שאסור ליהנות בו". ומשמע שהאיסור הוא על כולם ולא רק על מי שנשא ונתן.³

יתכן וגם מחלוקת ריש לקיש ורבי יוחנן קשורה לשני טעמים אלו. כפי שהזכרנו יש לחלק את האיסור לשניים - האיסור ביום אידם ממש וההרחקה בשלושת הימים שלפני יום אידם. נראה מסתבר שאם קנה ביום אידם ממש יש חשש של אבק עבודה זרה בעסקה זו. לעומת זאת אם קנה ועבר על הרחקת חכמים נראה שמדובר על קנס והרחקה מהדין המקורי. אם אנחנו מבינים בדרך זו אזי לשיטת ריש לקיש האיסור הוא רק על יום אידו והוא נובע מחשש אבק עבודה זרה. דברי חכמים לגבי שלושת הימים שלפני הינם הרחקה, ולכן אין לגזור בדיעבד. לעומת זאת רבי יוחנן מבין שמדובר על הלכה אחת לגבי כל הימים או שהדין בכולם שיש קנס ולכן אין לחלק בין אם קנה ביום אידם או לפני יום אידם.

מדברים אלו אנו יכולים ללמוד כי המציאות של סוגיתנו טבועה בצורה חזרה מאוד במציאות שהייתה קיימת בתקופת בית שני ואחריו. אחד הביטויים של חופש מצד השלטונות הייתה האפשרות לחגוג את ימי החגים עם ההכנה הראויה להם במשך שלושה ימים לפני ואחרי החג. לפי זה יש בסיס היסטורי לשיטת רבי ישמעאל ולהבנתו שהחג ממשיך גם במשך שלושת הימים שלאחריו.

נשא ונתן מהו?

"איבעיא להו: נשא ונתן, מאי? ר' יוחנן אמר: נשא ונתן - אסור, ר"ל אמר: נשא ונתן - מותר" (ו:).

בהמשך הגמרא מבואר כי לדעת כולם אם נשא ונתן ביום אידם אסור, והמחלוקת היא לגבי הימים שלפני יום אידם. כפי שראינו כבר קודם מדובר על שני דינים נפרדים (ביום אידם ולפני יום אידם) שרמת החומרה שלהם שונה. הגמרא דנה במחלוקת זו ומביאה ראייה לשיטת ריש לקיש שאם נשא ונתן מותר. בעקבות כך פסקו הרי"ף והר"ח כשיטת ריש לקיש (תניא כוותיה) וכן כתבו רוב הראשונים (ראה לדוגמה ברמב"ם הלכות ע"ז פ"ט, הלכה ב). לעומת זאת תוספות (על אתר) מכריעים כשיטת רבי יוחנן, הואיל ומקרה זה לא נזכר כאחד המקרים שפוסקים כריש לקיש כנגד רבי יוחנן.

מעניין לראות כי בירושלמי הלכה זו מובאת בצורה הפוכה:

"תני: עבר ונשא ונתן עמו מותר, ר' יעקב בר אחא ר' יוסי בשם רבי יוחנן ואפילו ביום אידו ותני כן. במה דברים אמורים? בגוי שאינו מכיר, אבל בגוי המכירו מותר מפני שהוא כמחניף להן" (פ"א ה"א).

בירושלמי אנו מוצאים כהלכה פשוטה כי אם נשא ונתן מותר בדיעבד. רבי יוחנן אף מרחיב את ההיתר גם ליום אידו עצמו.

אם כן מצאנו שני הבדלים בין הירושלמי והבבלי:

1. בבבלי רבי יוחנן אסור, ובירושלמי הוא המתיר.
2. בירושלמי ההיתר הוא גם ביום אידם עצמו, ולא רק בשלושת הימים שלפניו.

יש לעיין מדוע אסור ליהנות מהסחורה, אם היא נקנתה ביום אידם. מדברי המאירי משמע שהאיסור הוא משום קנס - אין איסור בחפצא של הסחורה, אלא קנס על העובדה שהאדם עבר על תקנת חכמים. לעומת זאת מדברי התוספתא עולה טעם אחר:

"אבק עבודה זרה - לא ישא אדם ויתן עם חבירו ביום אידו של גוי מפני אבק עבודה זרה" (א, יג).

 כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ח
 עורך: אביעד בינגשטוק

 בית המדרש הירושלמי שליד ישיבת הר עציון
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 משרד בית המדרש הירושלמי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il

3 ראה בעניין זה בספרו של אחי הרב דרור: 'מסכת עבודה זרה עם פירוש לרמב"ם מהדורה מבוארת', עמוד ז.